

Що замовчували архіви

Богодухів: трагедія 1933-го

Протягом багатьох десятиліть одна з чорних сторінок історії України — про голодомор початку 30-х — залишалася закритою для дослідників. Про біду, що звела в могилу мільйони безвинних людей, не прийнято було — та й небезпечно! — писати і говорити.

Сьогодні, коли відкрито спецховища, коли таємне, що довго зберігалось під багатьма замками, стало явним, ми знаємо про своє минуле значно більше. Але, на жаль, ще далеко не все.

Прагнучи встановити істину, з'ясувати справжні врати населення Богодухівщини в той час, ми звернулись до обласного державного архіву. Було переглянуто чимало «справ» з безліччю ухвал, обов'язкових постанов, звітів, доповідних записок (нерідко з дріб'язкових, не вартих уваги питань). І все — марно... Про те, що давно цікавило, турбувало, не давало спокою, практично не знайдено нічого. Мовчать офіційні документи про небачену в історії трагедію, начебто її зовсім і не було...

Показовим є такий факт. В об'ємистому *«Звіті Богодухівського районного партійного комітету V-й районній партійній конференції»* за період з червня 1932 року по грудень 1933 року аналізується робота промислових і сільськогосподарських підприємств, партійних і державних органів, установ освіти, культури, охорони здоров'я та ін. Говориться про *«успіхи в будівництві соціалізму»*, більше двадцяти разів виголошено славослів'я *«мудрому вождю»*, *«геніальному керманичу»*, *«батькові і вчителю народів»*. Ще більш в найрізноманітніших словосполученнях вжито *«по-більшовицькому»*, *«більшовицький»*, *«більшовицька»* (боротьба, єдність, пильність, наполегливість, завзятість, відвертість та ін.). Про справжню ціну такої «відвертості» можна зробити висновок хоча б з того, що на 92 сторінках звіту жодного разу не сказано про найголовніше,

найстрашніше, що тоді повсюдно відбувалося, — масову загибель людей від голоду. Є в тому звіті про *«заклятих ворогів народу»*, *«шкідників»*, про падіж коней, скорочення кількості великої рогатої худоби та птиці. А от про катастрофічне скорочення населення району, його причини — жодного слова.

Відповідь на питання, як і чому це сталося, хто винен, дано тільки в останні роки. Лише сьогодні, через багато десятиліть після страшної трагедії, ми маємо — та й то неповні — дані про жертви організованого голодомору по окремих населених пунктах нашого району, по-іменно знаємо деяких постраждалих. І допомогли встановити істину чудом уцілілі папери ЗАГ-Су — документи величезної вибухової сили.

Гортаєш вицвілі, часто наспіх і з великим запізненням заповнені бланки довідок про смерть земляків — і майже фізично відчуваєш страждання приречених на передчасну загибель людей: і старих, і малих, батьків і їхніх дітей, безвісних бездомних жебраків і сиріт з місцевого дитячого будинку. Часто стає моторошно від усвідомлення масштабів біди, просто не віриться, що таке могло бути у мирний час при середній врожайності, на шістнадцятому році радянської влади. Але факти — уперта річ. Ось лише короткий коментар до того страшного маршрутологу.

В Богодухові, більшість з п'ятнадцяти тисяч мешканців якого була зайнята в сільському господарстві, люди почали помирати від нестачі харчів уже з осені 1932 року. Замість допомоги бідуючому населенню місцеві власті споряджали бригади ударників, які під приводом стягнення податків, хлібозаготівлі забирали найнеобхідніше, часто останнє, що можна було з'їсти. З кожним місяцем становище погіршувалось.

Скорботний список жертв голоду нового

На світлині — рельєф «Розп'яття», вирублений на фасаді церкви Спаса в Наталівці.
(Див. статтю «Співоче диво Краснокутщини»).

1933 року в місті відкрив шестирічний вихованець дитбудинку Петрик Хвилівський. Хлопчик помер у перший день січня. За ним пішли з життя ще двоє його однолітків. Після цього смерть ніби приглядалась до сиріт, зосереджених в одному місці. А потім слабнучих від систематичного недоїдання дітей почала косити безжалюбно. В березні вона забрала 7 душ, у квітні — 18. У травні в дитбудинку вихованці помирали нерідко по двоє — троє за один день. Усього в тому весняному місяці згасло життя 29 дітей, турботу про яких взяла на себе держава. І майже кожному з них було поставлено один і той же стандартний діагноз: *«спад діяльності серця», «серцева недостатність»*.

Не витримував дитячий організм щоденного випробування голодом. А в дорослих не вистачало мужності зазначити істинну причину масової загибелі підопічних. Із 63 померлих у першому півріччі (це кожен четвертий вихованець) понад 40 малюків не досягли й восьмирічного віку. До болю коротким було для бідних сиріт обіцяне *«щасливе дитинство»*.

Смертність серед жителів Богодухова постійно зростала і набагато перевищувала народжуваність. Так, у січні появилось на світ 12 немовлят, а помер 31 чоловік, у лютому відповідно 11 і 54, в березні це співвідношення вже становило 13 до 105, у квітні на 9 народжень прийшлося 164 загиблих. У травні померлих було в 14 разів більше (243 душі), ніж народилося. В тому місяці прийшло в життя 17 чоловік і рівно стільки ж пішли з нього лише за один єдиний, найчорніший день — 24 травня. Смерть без розбору косила людей і в червні, забравши в домовину 149 нових жертв. І лише в липні поступово почала відступати: мабуть, притупилася коса в руках Кістявої...

Щоб приховати, замаскувати справжні причини великих втрат населення, медикам було дано вказівку: у випадках смерті від голоду в графі «причини» ставити скорочено ББО (*«большие безбелковые отеки»*). За тією «невинною» аббревіатурою з трьох букв — опух усього тіла, крайнє виснаження організму, невимовні страждання приречених на передчасну смерть і неминучий кінець.

Не витримували, передусім, діти. Нерідко в сім'ях вони вмирали одне за одним. Інколи по двоє в один день або разом з батьками. Так, менше ніж за три тижні не стало двадцятишестирічного Павла Гарбуза і його двох синів, чотирі- і шестирічного хлопчиків. На вулиці Піщаній протягом місяця померло троє дітей Максима Ковалю. Агонія родини Євмена Бондаренка тривала довше. В лютому невблаганна смерть забрала п'ятирічну Таню, у квітні — десятирічного

Федора, а 12-го травня — зразу двох останніх — шестирічного Костю і восьмирічну Марійку. Протягом квітня — травня втратив чотирьох своїх дітей Панас Коваль. Молодшому було шість місяців, старшому — вісім років.

Імена... Імена жертв штучного голодомору. Їх можна продовжувати довго. Виписані в ряд за час загибелі, вони і сьогодні волають про нечуваний злочин кремлівського тирана і його поплічників.

— *Страшний то був час беззаконня і голоду, — згадував на схилі віку Всеволод Семенович Гаражій. — Пам'ятаю, як увірвалися до нас п'ятеро здорованив-активістів і в пошуках зерна в хаті й сараї все перевернули шкереберть. Нарешті, на горіщі знайшли таки приховану «на чорний день» макітру з борошном, і, нікого не питаючи, забрали. Після чого пішли робити трус до сусідів. Вози з пограбованими продуктами повільно посувалися по вулиці. А вслід їм — прокльони, безсилі сльози приречених на голод людей.*

— *А навесні, — продовжував невеселу розповідь посивілий дідусь, — коли вже давно закінчилися і висівки, ми з мамою здирали кору з молодих берізок і рвали лободу. Все це дрібно нарізали і запарювали у великій мисці. Після розтирання з розм'яклої брудно-земної маси ліпили щось на зразок коржів і пекли. Це був «хліб наш насущний».*

Рятуючись від голоду, люди їли гнилу картоплю, буряки минулорічного врожаю, які викопували в полі, кішок, собак, ховрахів, м'ясо здохлих тварин та інші покидьки. Наслідком такого «харчування» були шлункові хвороби, що наближали нещасних до ями на кладовищі. Доведені до відчаю люди божеволіли, накладали на себе, іноді на своїх дітей руки. В районі були випадки людодства...

Повсякденним побутовим явищем стало жебрацтво. Варвара Павлівна Гарбуз і сьогодні з болем і гіркотою згадує, як її, тоді підлітка, голод гнав до центру міста, примушував днями стояти з простягнутою за милостинею рукою. Та більшість перехожих байдуже проходила мимо, заклопотана своїми бідами. Як свідчать загсіські документи, лише в травні міліцією було підібрано на вулиці 18 померлих від голоду бездомних жебраків (у тому числі й немовлят), імена яких встановити так і не вдалося.

А поруч з вмираючими була крамниця торгсину (*«торгсин» — «торговля с иностранцами»*), забита продуктами. Тут за золото можна було придбати всілякі крупи, борошно, масло, цукор — усе, що твоя душа бажає. Хочеш їсти — віддай пам'ятні родинні коштовності (хрести, сережки, вінчальну каблучку та інше). Жалкуєш

чи не маєш (у переважної більшості таких цінностей вже давно не було) — помирай з голоду... І мерли з голоду серед продуктового багатства. Це була ще одна наруга «соціалістичної» держави над своїми громадянами, яких зробили «іноземцями» на своїй споконвічній землі, аби, скориставшись бідною, викачати кошти для проведення «соціалістичної індустріалізації».

Невідомо, скільки золота таким варварським способом зібрали, витрясли в районі. Зате знаємо, якою дорогою ціною заплачено за черговий «експеримент» над людьми. За офіційними, применшеними і «заокругленими» даними, лише в 1933 році в Богодухові померло 1000 його жителів, 259 з них були малолітніми (1-16 років). Прізвища, імена, вік, тодішні адреси 929 загинувших нині відомі. А скільки їх було насправді, тепер важко сказати. Одне можна стверджувати з певністю: більше, ніж за чотири попередні роки, разом узяті.

Становище сільського населення в багатьох випадках було ще жахливіше. Пограбоване внаслідок «продразверстки» 1932 р., воно вмирало нерідко цілими родинами, родами. В Забродівській сільраді, наприклад, у 1933 р. народилось 86, а померло 377 чоловік, в т.ч. в самих Забродах — 320. Чорна смерть тут заглядала майже в кожну хату, але частіше всього навідувалась у багатодітні сім'ї. За два з половиною тижні липня вона забрала трьох дітей Трохима Руденка. В родині Петра Чуйка від голоду померло четверо, троє з яких пішли в небуття одне за одним протягом тижня. Услід за 47-річним Петром Кузьмичем Назаренком загинули й четверо його нащадків, найменшому з яких було лише п'ять місяців. Не набагато пережив своїх дітей Харитон Григорович Чуйко. На початку червня він поховав п'ятнадцятирічного сина, через три тижні — в один день — не стало двох дочок, а через два дні після смерті батька згасла й остання дворічна дівчинка. Трагічно склалася доля ще одних Чуйків. Не витримавши голодних і душевних мук, померли 65-річний Іван Степанович, його одружений син Артем і діти останнього. Не стало діда, його дорослого сина і сімох онуків. Зник, вирубаний під самий корінь, цілий рід, якому б ще жити та жити.

Сільрадівський обліковець спочаку сумлінно реєстрував те, що бачив, засвідчуючи причини смерті: «помер від недоїдання», «від голоду», «від опуху». Та правда стала небезпечною. Тому пізніше в довідках появляються ті зловісні ББО, ББО, ББО... А ще частіше графа «причина смерті» залишається незаповненою, пустою або проставлено в ній одне нейтральне слово

«невідомо». Жили люди, трудилися на землі, ростили дітей, плекали надії на обіцяне «світле майбутнє» — і раптом пішли з життя «невідомо» чому. І не один, два, десять, а 110 (!) чоловік лише по одній Забродівській сільраді. То була груба фальсифікація за вказівкою «зверху», зухвалий обман, спроба сховати сліди нечуваного злочину. Такі факти, яких ні замовчати, ні спростувати. Сумна статистика голодомору лише по одній з 35 сільрад району, де жили сумлінні трударі, нелегкою працею яких годувалась, багатила країна. Самі ж вони та їхні діти в тому страшному році гинули сотнями.

Великих втрат зазнали й інші села. І в кожному з них — свої трагедії цілих родин, свої мученики і жертви голодного терору. В тому році в Дмитрівці не дорахувались 208 односельчан, Павлівці — 226, Кручику — 241, Крисиному — 320, Сінному — 401, Вінницьких Іванах — 438, в Полковій Микитівці, яка втратила 503 душі, повністю вимерли десятки сімей, **назавжди зникли прізвища Селіверст, Кахля, Бузенко та інші**. Одна з свідків того народного горя 77-річна Феодосія Олексіївна Носатенко згадує: «Мені під час чергування в сільраді доводилося ввозити трупи мертвих. Зі мною їздили два чоловіки. Ми зупинялись майже біля кожного двору, заходили в хату і забирали померлих. Добре знаю, що лише в одній могилі, над якою стоїть тепер пам'ятний знак, поховано 70 чоловік...».

Іноді, згадують очевидці, до ями разом з тілами померлих попадали і ще живі, конаючі люди...

Сьогодні неможливо назвати точну цифру втрат населення Богодухівщини в 1933 році: облік вівся несистематично, факти загибелі людей фіксувалися нерідко через місяць, два, навіть три і більше по тому, в багатьох випадках немає даних за чималі відрізки часу. Та й «верхи» не хотіли бачити істинної картини. Для них голоду «не було». Деяке уявлення про розміри трагедії того часу дають підрахунки, зроблені на основі реєстраційних довідок районного ЗАГСу. За неповними відомостями, лише по 12 сільрадах тоді померло (в більшості від голоду) 3256 чоловік. За всю свою історію до цього — під час татарських набігів, епідемій чуми і холери, воєн і окупацій — українське село не зазнавало таких величезних втрат.

То був геноцид сталінського тоталітарного режиму проти цілого народу. Таке ніколи — ніколи більше! — не повинно повторитись.

Микола БЕЛЯЄВ,
директор Богодухівського
краєзнавчого музею.